

Features of the tactics of presentation for identification in cases related to human trafficking

Особливості тактики пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми

Kristina Kravchenko

Key words:

human trafficking, presentation for identification, forensic tactics, tactical techniques, investigative (search) actions.

Ключові слова:

торгівля людьми, пред'явлення для впізнання, криміналістична тактика, тактичні прийоми, слідчі (розшукові) дії.

Актуальність теми дослідження. Актуальність розслідування торгівлі людьми зумовлена зростанням кількості випадків вчинення злочинів даного виду як в Україні, так і по всьому світі.

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, за січень – грудень 2017 р. було виявлено 340 фактів вчинення торгівлі людьми, з яких: за ч. 2 ст. 149 КК України кваліфіковано 272 кримінальних правопорушення; за ч. 3 ст. 149 КК України – 45 кримінальних правопорушень. Повідомлення про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, вручено 93 особам, а за злочин, передбачений ч. 3 ст. 149 КК України, – 31 особі. За 2017 р. по 2 кримінальних провадженнях, відкритих за ч. 2 ст. 149 КК України, і по 4 кримінальних провадженнях, відкритих за ч. 3 ст. 149 КК України, досудове розслідування зупинено на підставі ст. 280 КПК України у зв'язку з тим, що місцезнаходження підозрюваного невідомо, а також по 3 кримінальних провадженнях, відкритих за ч. 2 ст. 149 КК України, досудове розслідування зупинено на підставі ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва. Кількість кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом, становить: за ч. 2 ст. 149 КК України – 69 (з них 6 кримінальних правопорушень вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення; 41 кримінальне правопорушення вчинене групою осіб); за ч. 3 ст. 149 КК України – 24 (з яких 3 кримінальних правопорушення вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, 20 кримінальних правопорушень вчинені групою осіб)¹.

І хоча статистика показує не таку велику кількість випадків вчинення торгівлі людьми, це не свідчить про зменшення кількості випадків їх вчинення, адже цей вид злочинів має латентний характер, а тому більшість його випадків залишається поза увагою правоохоронних органів. Окрім цього, необхідно враховувати, що оскільки торгівля людьми дуже часто вчиняється організованими злочинними угрупованнями – ними, відповідно, вживається весь комплекс заходів із попередження виявлення ознак їхньої злочинної діяльності.

На особливу увагу заслуговує питання тактики пред'явлення для впізнання під час розслідування торгівлі людьми, оскільки хоча зазначена слідча (розшукова) дія досліджена науковцями, на практиці виникають проблемні питання, які потребують детального дослідження. Проведення пред'явлення для впізнання із суворим дотриманням процесуальної форми, передбаченої КПК України, дає змогу зібрати докази, які можуть бути визначальними як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із дослідженням вчинення торгівлі людьми, присвячені наукові праці таких вчених: С.Р. Абрамової, Н.М. Ахтирської, О.М. Бандурка, В.І. Борисова, Т.В. Возної, Л.Н. Галенської, О.Г. Горбунова, Н.О. Гуророва, Т.А. Денисова, С.Ю. Журавльова, В.М. Куца, Т.А. Пазинича, О.О. Телічкіна, О.А. Удалова, І.А. Шваба, К.О. Щербаковської, М.П. Шрубба, С.С. Яценка та інших. У них розкрито кримінологічні, кримінально-правові, міжнародно-правові, організаційно-правові та криміналістичні аспекти торгівлі людьми.

¹ Єдиний звіт про кількість кримінальних правопорушень в Україні за грудень 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo.

Водночас необхідно зазначити, що особливості тактики пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми, не було достатньо досліджено вченими, а тому розкриття зазначеної теми є актуальним. Для належного науково-методичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування щодо розслідування торгівлі людьми є необхідним проведення подальших наукових пошуків.

Мета дослідження – розкриття особливостей тактики пред'явлення для впізнання під час розслідування торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи норми чинного Кримінального процесуального кодексу України, варто зазначити, що порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії детально регламентований ст.ст. 228–232, 355 КПК України, проте власне поняття «пред'явлення для впізнання», як і мета його проведення, не визначені, на відміну від інших слідчих (розшукових) дій.

Погляди сучасних вчених зводяться до того, що пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності наданих для ознайомлення кількох предметів або окремих осіб із тими, які очевидець (свідок, потерпілий, підозрюваний) сприймав за певних обставин розслідуваної події².

Ця слідча (розшукова) дія як процесуальна форма криміналістичної ідентифікації характеризується такими ознаками:

1) для проведення пред'явлення для впізнання необхідними є юридичні підстави (наявність особи, яка буде впізнавати, протоколу її допиту, в якому зафіксовано показання про прикмети та особливості об'єкта, та про обставини, за яких вона його сприймала; об'єкта, який підлягає впізнанню, і зовнішньо схожих об'єктів, які будуть пред'являтися разом з об'єктом впізнання) і фактичні підстави (наявність у слідчого даних, які дають змогу зробити висновок про необхідність (доцільність) та можливість проведення цієї слідчої (розшукової) дії);

2) метою цієї слідчої (розшукової) дії є вирішення питання про тотожність або групову належність об'єкта, що пред'являється для впізнання, з тим, який особа сприймала в минулому³;

3) участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії беруть уповноважені законом суб'єкти, які її проводять (слідчий, прокурор) і долучаються до її проведення (адвокати, спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти); особи, яким пред'являють інших осіб, речі та трупи для впізнання (потерпілий, свідки, підозрюваний)⁴;

4) впізнання відбувається за допомогою застосування органів відчуття і в подальшому особа, яка впізнає, за допомогою своєї пам'яті встановлює наявність або відсутність відповідних тотожних ознак в об'єкті, який безпосередньо пред'являється для впізнання;

5) результатом проведення цієї слідчої (розшукової) дії є наявність чи відсутність упізнання, тобто ототожнення того, що сприймається у конкретний момент, з тим, що особа бачила раніше.

Пред'явлення для впізнання досліджено у наукових працях багатьох вчених, проте існують деякі дискусійні питання, які викликають неоднозначне тлумачення і, як наслідок, – складнощі при оцінці доказів, одержаних під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає кілька видів пред'явлення для впізнання. Так, зокрема, за стадією кримінального процесу виділяють: пред'явлення для впізнання на стадії досудового розслідування (ст.ст. 228–232 КПК України) та пред'явлення для впізнання на стадії судового розгляду (ст. 355 КПК України); за об'єктом впізнання: пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України); пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України); пред'явлення трупа для впізнання (ст. 231 КПК України); за способом пред'явлення для впізнання: безпосередньо; за фотознімками, за матеріалами відеозапису; поза візуальним та аудіоспостереженням; впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції

² Ищенко Е.П. Криминалистика: учебник. М.: Юр. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. с. 238.

³ Чаплинский К.О. Тактика пред'явления для впізнання: навч.-метод. посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. Справ. 2000.С. 333–334.

⁴ Бишевец О.В. Тактико-психологические засады пред'явления для впізнання. Форум права. 2015. № 1. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_6.pdf.

у разі трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування); впізнання у режимі відео-конференції під час судового провадження (ст. 33б КПК України). Проте необхідно враховувати, що цей перелік видів пред'явлення для впізнання не є вичерпним, і ця слідча (розшукова) дія може проводитися з метою впізнання місцевості, тварин, запахів, звуків тощо.

Особливістю проведення цієї слідчої (розшукової) дії при розслідуванні торгівлі людьми є те, що її треба проводити поза візуальним спостереженням особи, яку впізнають, із метою забезпечення безпеки того, хто впізнає, і попередження психологічного впливу на нього.

Ефективність та доказове значення результатів упізнання значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів та застосування низки тактичних прийомів проведення слідчої (розшукової) дії. Отже, слідчому необхідно попередньо допитати особу, яка буде впізнавати, про те, чи може допитувана взагалі впізнати особу чи річ і як – за окремими ознаками чи сукупністю ознак та за яких обставин вона їх сприймала.

Специфіка допиту, що передує пред'явленню для впізнання, полягає у тому, що в його процесі найбільш широко використовуються тактичні прийоми, що спрямовані на актуалізацію у пам'яті особи, яка впізнає, інформації про об'єкт, який вона сприймала в минулому. До таких прийомів належать: постановка допитуваному нагадуючих, деталізуючих та уточнюючих запитань, використання фотороботів, що виконують функцію нагадування, а отже, поживлення у пам'яті асоціативних зв'язків⁵.

Результати цього допиту мають допомогти слідчому вирішити питання, чи доцільно проводити пред'явлення для впізнання. Слідчий у разі проведення допиту має на меті з'ясувати певні ознаки, за якими буде відбуватися впізнання, проте частими є випадки, коли допитувані особи не можуть назвати конкретні ознаки ідентифікації, проте можуть впізнати особу чи річ безпосередньо.

Так, у науці за критерієм виокремлення ознак виділяються два види впізнання: сукцесивне (відбувається на підставі виокремлення ряду релевантних, значущих ознак у процесі детального ознайомлення з об'єктом впізнання) та симультанне (відбувається одномоментно, на підставі «згортання» ідентифікаційних елементів, коли залишається система опорних ознак (комплексне впізнання)). Саме симультанне впізнання, незважаючи на те, що воно фактично визначене Кримінальним процесуальним Кодексом, а саме ст. 228 зазначеного закону, викликає дискусії між деякими вченими, оскільки деякі з них відстоюють позицію, відповідно до якої не існує можливості перевірити достовірність показань, оскільки особа не може назвати окремі ознаки осіб чи речей. Підставою для наукових дискусій, на нашу думку, є недосконале формулювання норми, викладеної у законі, яка виглядає таким чином: «Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу» (ч. 1 ст. 228)⁶, а саме критикують терміни «прикмети» і «ознаки». Якщо особа не може назвати *прикмети*, вона мусить назвати «*сукупність ознак*». Відповідно до тлумачного словника української мови, «*прикмета*» – це те, що характеризує кого-, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість; чийсь зовнішній вигляд; а «*ознака*» – риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь.⁷

Тому, на нашу думку, доцільним є внесення змін до ч. 1 ст. 228 КПК України і викладення зазначеної норми таким чином: «Якщо особа заявляє, що вона не може назвати особливі прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, це фіксується в протоколі допиту та не виключає проведення пред'явлення для впізнання. Результати такого впізнання не мають наперед визначеної сили та оцінюються в сукупності з іншими доказами».

Отже, безпосереднє пред'явлення для впізнання має відбуватися у певних умовах. Так, відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», упізнання поза візуальним спостереженням може проводитися для гарантування безпеки потерпілих (свідків), які впізнають підозрюваних, а тому впізнання проводиться у спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку), з окремими входами, із залученням чотирьох понять (по двоє із кожного боку – з тим, хто впізнає, і з тим, кого впізнають). Оскільки

⁵ Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права. 2015. № 1. С. 24–31 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_6.pdf.

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, Ст. 88.

⁷ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.

участь підозрюваного при пред'явленні для впізнання поза візуальним спостереженням має обмежений характер, на практиці під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії виникають випадки, коли підозрювані та обвинувачені заявляють клопотання про визнання результатів пред'явлення для пізнання неналежними, у зв'язку з тим, що захисник підозрюваного був у кімнаті, де перебував підозрюваний, а не контролював процес впізнання свідками, потерпілими та дії слідчого. Це питання також має дискусійний характер у частині співвідношення дотримання інтересів усіх учасників даної слідчої (розшукової) дії. Так, Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях наголошує на необхідності дотримання балансу інтересів захисту та свідків (потерпілих) під час введення таких заходів. Принципи справедливого розгляду вимагають, щоб інтереси захисту співвідносились з інтересами свідків та жертв, що дають показання, при цьому будь-які заходи, скеровані на обмеження прав захисту, мають бути продиктовані нагальною необхідністю (рішення у справі «Доорсон проти Нідерландів»⁸, «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів»⁹).

На нашу думку, перебування захисника у приміщенні, де знаходяться особи, які впізнають, при проведенні цієї слідчої (розшукової дії) значно знижує ефективність забезпечення безпеки вказаних осіб і зводить нанівець значення інституту державного захисту потерпілих та свідків. А тому доцільним є перебування захисника лише в тій частині спеціально обладнаного приміщення, де знаходиться його підзахисний.

Відповідно до чинного законодавства кількість об'єктів, які пред'являються для впізнання, має бути не менше трьох, і вони мають бути подібними один до одного, тобто у їх зовнішньому вигляді не має бути різних відмінностей (вони мають бути подібними за формою, кольором, маркою, моделлю, розміром тощо).

Дискусійною є позиція щодо кількості осіб, що пред'являються для впізнання. Так, наприклад, польський криміналіст Єва Груза при дослідженні зазначеного питання зазначає, що мінімальною необхідною кількістю осіб, які пред'являються для впізнання є чотири, адже саме із дотриманням цієї умови буде виключена можливість розташування особи, що підлягає впізнанню, в центрі групи. Адже, за її словами, як показують дослідження, свідок схильний вказувати на того, хто займає місце посередині, – це так званий «стереотип центрального місця»¹⁰.

Необхідно враховувати, що, відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України, впізнання може проводитися за фотознімками – у кількості не менше трьох та матеріалами відеозапису – не менше чотирьох. У такому разі це виключає у подальшому проведення пред'явлення особи для впізнання¹¹.

Так, наприклад, відповідно до витягів із вироку Бориспільського міського районного суду Київської області від 19 вересня 2011 р. у протоколі пред'явлення фотознімків для впізнання, складеному після проведення названої вище слідчої (розшукової) дії, зазначено, що Особа 1 вказала на фотокартку Особи 2, яка знаходилась в фототаблиці, повідомивши, що вказана нею дівчина на ім'я Особа 4 познайомила її з Особою 3, який організував її виїзд у Республіку Греція з метою її експлуатації. Згодом стало відомо, що Особа 2 отримала від Особи 3 500 доларів США за те, що остання підшукала її для вивезення за кордон¹².

Необхідно зазначити, що в деяких випадках доцільним є використання методу «подвійного сліпого впізнання» (double-blind sequential line up), який використовує британська поліція¹³. Тактика його проведення полягає в тому, що особі, яка впізнає, повідомляється, що серед осіб, які будуть пред'явлені, можливо, й немає того, щодо кого нею давались показання. Крім того, проведення впізнання доручається іншому офіцеру, а не тому, в провадженні якого перебуває справа і який знає підозрюваного. За даними тривалих досліджень, наведена тактика суттєво знижує вірогідність помилкової позитивної ідентифікації та суттєво підвищує рівень захисту невинуватого¹⁴.

⁸ «Доорсон проти Нідерландів» (Doorson v Netherlands), 20524/92, від 26 березня 1996 р. URL: <https://ru.scribd.com/document/269974341/Case-of-Doorson-v-the-Netherlands>.

⁹ «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands) від 23 квітня 1997 р.) URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=384>.

¹⁰ Груза Э. Опознание человека в польском уголовном процессе. Воронежские криминалистические чтения. 2010. Вып. 12. С. 142.

¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

¹² Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 19 вересня 2011 р. Справа № 1-52/10р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1>.

¹³ Ахтирська НМ. Пред'явлення для впізнання: тактика та процесуальні гарантії законності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2017. № 4-2. С. 105.

¹⁴ Office of Justice Programs. URL: www.ojp.usdoj.gov.

На особливу увагу під час розслідування торгівлі людьми заслуговує проведення впізнання за голосом і особливостями мови. Впізнавати за голосом можуть не лише свідки та потерпілі, а й другорядні учасники злочинної діяльності.

Тактика впізнання за голосом і особливостями мови потребує відповідної підготовки, а саме проведення таких організаційно-тактичних заходів: визначення часу, місця його проведення, створення відповідної обстановки та умов впізнання, складання плану проведення цієї слідчої (розшукової) дії, проведення попереднього допиту особи, яка буде впізнавати за голосом із метою встановлення виду, стилю, словникового запасу, дикції, темпу, форми викладення мовного повідомлення, діалекту, акценту, патології мови, типу голосу за висотою, тембром голосу, гучності, наявності сталих фразеологічних зворотів, діалектизмів, сучасних слів іноземного походження, наголосу у словах, слів «паразитів», звукових звичок, особливих прикмет голосу та мови тощо.

Особливості тактики такої слідчої (розшукової) дії полягають у тому, що впізнання має відбуватися так, щоб особа, яку впізнають, не мала змоги змінити голос. За таких обставин вчені рекомендують, щоб особа, яка підлягає впізнанню, не знала, що за нею спостерігають, а інші учасники слідчої (розшукової) дії втягували її у діалог, дискусію, в процесі якої пред'явлена для впізнання особа має відповідати на питання, у відповідях на які мають бути слова, які суб'єкт впізнання сприймав під час злочинної події. По закінченню проведення пред'явлення для впізнання осіб, речей, трупів складається протокол, відповідно до ст. 231 КПК України, в якому докладно зазначаються ознаки або сукупність ознак, за якими особа впізнала особу, річ чи труп, а також обов'язково вказується те, чи впізнання проводилося поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, а також обставини та умови проведення такого впізнання.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що на особливу увагу заслуговує дослідження пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням із метою забезпечення безпеки осіб, які впізнають. Доцільним є перейняття досвіду іноземних колег, у частині використання нових методів проведення пред'явлення для впізнання – зокрема використання методу «подвійного сліпого впізнання» (double-blind sequential line up). Важливо акцентувати на проблемних питаннях, зокрема, кількості осіб, які пред'являються для впізнання, особливостях участі захисника при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, а також удосконалення формулювання деяких норм Кримінального процесуального кодексу.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей тактики пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми. Проаналізовано деякі проблемні питання проведення цієї слідчої (розшукової) дії, запропоновано шляхи їх вирішення.

Summary

The article is devoted to the researching of the features of tactics of presentation for identification in criminal cases related to human trafficking. Some problem issues of carrying out this investigative action are analyzed, the ways of solutions are proposed.

Використана література:

1. Ван Мехелен та інші проти Нідерландів (Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands) від 23 квітня 1997 р.). URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=384>.
2. Доорсон проти Нідерландів (Doorson v Netherlands), 20524/92, від 26 березня 1996 р. URL: <https://ru.scribd.com/document/269974341/Case-of-Doorson-v-the-Netherlands>.
3. Office of Justice Programs. URL: www.ojp.usdoj.gov.
4. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
5. Ахтирська Н.М. Пред'явлення для впізнання: тактика та процесуальні гарантії законності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2017. № 4-2. С. 103–107.

6. Бишевец О.В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права. 2015. № 1. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_6.pdf.
7. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 19 вересня 2011 р. Справа № 1-52/10р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1>.
8. Груза Э. Оpozнание человека в польском уголовном процессе. Воронежские криминалистические чтения. 2010. Вып. 12. С. 142.
9. Єдиний звіт про кількість кримінальних правопорушень в Україні за грудень 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&c=fo.
10. Ищенко Е.П. Криминалистика: ученик. М.: Юр. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. С. 238.
11. Коршиков М.В. Современные проблемы предъявления для опознания и классификация его видов. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 394–400.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
13. Чаплинский К.О. Тактика пред'явлення для впізнання: навч.-метод. посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2000. 103 с.

Kristina Kravchenko,
Postgraduate Student,
Department of Justice, Law Faculty,
Taras Shevchenko National University of Kyiv